

SÜREKLİ ARAYIŞ, BİTMEYEN TARTIŞMA: ALİ BULAÇ'IN "MEDİNE SÖZLEŞMESİ" ESERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Çıra Yayınları, İstanbul, 2020, 703 sayfa, ISBN: 9786257009478

Ali Bulaç

(Kitap İncelemesi)

İsmail Aydoğdu

Orcid: 0000-0002-8754-4902/ Atatürk Üniversitesi Genel Sosyoloji ve Metodoloji ABD doktora öğrencisi.

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Haziran 2021

Kabul tarihi: 29 Eylül 2021

Article history:

Received: 20 Jun 2021

Accepted: 29 September 20201

Bu çalışmada Ali Bulaç'ın "Medine Sözleşmesi" isimli eseri değerlendirilmektedir. Farklı dini, etnik ve kültürel yapıların toplumsal ve siyasi birlikteliğinin tartışıldığı zeminde sıkça anılan *Medine Vesikası* üzerine 30 yıldan bu yana farklı dergi ve kitaplarda birçok çalışması olan yazar, konu ile ilgili yazdığı ilk metinlerden bu yana lehte ve aleyhte yayınlanmış nerdeyse tüm çalışmaları da derlediği, değerlendirdiği ve müstakil bir kitap olarak yayınladığı eseri; siyaset, toplum ve ilahiyat alanlarında çalışanların faydalanabileceği bir kaynak olarak düşünülmektedir.

Basit yapıdaki ilk insan topluluklarından günümüzün oldukça karmaşık toplumsal yapılarına farklı şekil ve seviyelerde olsa da her topluluğun bir yönetim anlayışı ve tarzı olduğu söylenebilir. İlk topluluklardan günümüz postmodern topluluk ve devletlerine yönetim anlayışlarını etkileyen birçok etmen zikredilebilir. Nüfus, kültür, coğrafi konum, din, toplumsal sınıf ve tabakalaşma vb. unsurlar toplumlarda var olan yönetim şekillerinin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Toplamlar ve devletler farklı motivasyonlarla da olsa kendi içlerinde huzur ve refahın sağlanmasında, savaşız ve çatışmasız bir ortamın oluşmasında, yönetim ilişkilerinin ve bu yönetimin dayanacağı hukukun önemli olduğunu anlamış, bunu sağlayacak yeni yollar aramışlardır. Oligarşi, monarşi, teokrasi gibi farklı anlayışları yansıtan yönetim sistemleri arasında zaman içerisinde tercih yapan devlet ve topluluklara rastlanmaktadır. Her arayış toplumları bir şekilde tarihe dönüp bakmaya, uygulanmış ve kendisi ile toplumun huzur ve güvenliğinin sağlandığı örnekleri yeniden günün şartlarına uyarlayarak uygulama yoluna sevk etmiştir. Günümüzde de devam eden arayışları her toplum, kültür, dini yapılar ile farklı sosyal yapıda gözlemlemek mümkündür. İslam dünyasında da zaman zaman içine düşülen kimi kaotik durumlarda tarihinde var olan; toplumsal, siyasal ve kültürel yaşanmış iyi örnekleri yeniden tatbik edilebilir ve yaşanan güncel sorunu gidermek için bu örneklerle referans verildiği görülmektedir. Bu anlamda dini bağlayıcılığı da olan Hz. Muhammed'in uygulamaları/sünneti ilk akla gelen zaman kesitini oluşturur. Asr-ı saadet olarak adlandırılan dönemde saadeti ortaya çıkaran etmenler bazen olduğu gibi taklit edilerek bazen de günün şartlarına uyumlu hale getirilerek yeniden uygulama sahasına çıkarılır.

Aydınlanma ve modernleşme ile birlikte batı dünyası karşısında teknik, siyasi ve ekonomik olarak oldukça gerileyen Müslüman toplumlar ve devletler XIX. yüzyılın başlarından bu yana çözüm arayışı içerisinde olmuş, içine düştüğü çok boyutlu krizleri aşmaya çalışmıştır. Genel çerçevesi *Öze Dönüş* olarak adlandırılabilir olan islahat, reform, tanzimat gibi çalışmalar yöneticiler, aydınlar ve ulema arasında tartışılmaktadır. Söz konusu çabalardan biri de özellikle toplumsal yapıda var olan farklı etnik, din ve mezhepler arasında yönetim ve idari yapılanmanın neye göre oluşturulacağı meselesidir. Tarihte ve günümüzde Müslüman toplumlarını yaşadıkları coğrafyalar farklı din, etnik, mezhep, aşiret ve kabile unsurlarının olduğu bölgeler olmuştur. Çatışma ve gerginliklerin eksik olmadığı bu coğrafyalar ulus devletlerin dünyada hâkim yönetim modeli olmaları ile birlikte daha da çatışmalı

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ismaydo@gmail.com

hale gelmiştir. Farklı özelliklere sahip, birlik ve ortaklaşmadan çok uzun süreden beri aralarında savaş ve çatışmaların olduğu toplumsal yapılar arasında barışı tesis eden ve bizzat Hz. Muhammed'in uygulaması olan *Medine Vesikası* bu anlamda ilk akla gelen ve üzerine tartışmalar yapılan bir hukuki metin olarak dikkat çekmektedir. İlk Müslüman topluluğun Mekke müşriklerinin baskı ve eziyetlerinden hicret ederek gittikleri Medine'de daha önce Müslüman olan Evs ve Hazreç kabileleri, Yahudi kabileleri, Medineli Müşrikler, Hristiyan ve Agnostiklerle bizzat peygamber nezaretinde oluşturulan Medine Vesikası, ilkeleri, yapım tarzı, uygulama biçimi ile örnek bir referans metin olarak göz önünde bulundurulmaktadır.

Medine Vesikası'nın toplumsal ve yönetsel bir temel hukuki metin olarak sosyal bilimler literatürüne farklı zaman ve araştırmacılar tarafından gündeme getirildiği olmakla birlikte Türkiye kamuoyunun dikkatine daha çok Ali Bulaç tarafından sunulmuştur. Bulaç'ın İslam, demokrasi, modernizm, çoğulculuk vb. konulara değinen ilmi çalışmaları bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak Medine Vesikası etrafında şekillenmekte, adeta onu tefsir eden çalışmalar olarak değerlendirilebilmektedir. İlahiyat ve sosyoloji alanlarında uzman olan¹ Bulaç, bu iki alanın kesişme noktası sayılabilecek konuda 30 yıldır fikirlerini kamuoyu ile paylaşmaktadır. Bu çalışmada Bulaç'ın Mayıs 2020 tarihinde yayınlanan Medine Sözleşmesi adlı çalışması değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Daha önce de üzerine çalışmalar yapılmış olmakla birlikte *Medine Vesikası*'nı son 30 yılda Türkiye'de gündeme getiren ve belli aralıklarla üzerinde tartışmaların devam etmesini sağlayan Ali Bulaç'tır. Daha önce yapılan çalışmaların Bulaç'ın 1991'de Kitap Dergisinde yayınlanan makalesinin etkisini yapamamasının sebebi muhtemelen onun Vesikayı/metni salt tarihi değil aynı zamanda toplumsal ve siyasal bir model olarak da sunmasıdır. *İslam ve Totaliter Rejim Sorunu* başlıklı bu çalışmasında (1991: 3-10) Bulaç, İslam'ın teokrasiden uzak, anti total ve her türlü diktaya kapalı hukuk toplulukları temelindeki otantik çoğulcu projesi olarak adlandırdığı Medine Vesikası'nı bir çözüm önerisi olarak gündeme getirmektedir. Ahmet İnsel'in Birikim Dergi'sinde (1992: 30) Bulaç'a yönelttiği çeşitli sorularla konu daha da açılmaya çalışılarak oldukça geniş bir çerçevede tartışılmaya başlandı.

Medine Sözleşmesi sırasıyla vesika, sözleşme ile çatışma ve müzakere başlıklarından oluşan üç bölümden müteşekkil. İlk iki bölüm kendi içerisinde iki alt bölüme ayrılarak konu daha da detaylandırılmakta. Vesika (41-278) başlıklı ilk bölümde Bulaç, Medine Vesikası'nın ortaya çıktığı tarihsel, toplumsal ve kültürel koşulları değerlendirmekte, vesikanın varlığı üzerinde kimi araştırmacılar tarafından ortaya atılan vesikanın gerçekliği ve kaynakları üzerindeki eleştirileri yanıtlayarak bu konuda şüphe olmadığını aktarmaktadır (43-51). Welhausen, Grimme, Caetani, Buhl, Ranke ve Müller gibi batılı araştırmacıların yanında Muhammed Hamidullah, Ekrem Ziya Umeri, Münir M. Gadban, M. Hüseyin Heykel, Said Havva, Mustafa Sıbai ve Ramazan El Buti gibi İslam dünyasından araştırmacılar da vesikanın mevsukiyeti/gerçekliği üzerinde ittifak ettiklerini ve ilgili araştırmacıların çalışmalarından hareketle aktarır. (42-45). Vesikanın madde sayısının araştırmacıların çalışmalarında farklı sayılarda olması, onların maddeleri kendi içinde de bölmeleri dolayısıyladır. Genel olarak 47- 56 arasında değişen madde sayısı Bulaç'ın çalışmasında 53 olarak belirlenmiştir. Vesikanın iki ana bölümden oluşmakta, 1-25 maddeler arasındaki ilk bölüm muhacir olan Mekkeli Müslümanlar ile Medineli Ensar arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. 26-53 maddeleri de Medine'de ikamet eden tüm toplumsal gruplar arasındaki ilişkileri düzenlemeye yöneliktir. Şehrin ortak savunması, düşmanla işbirliği yapılmaması, sorunların çözüm şekli, himaye edilenlere karışılmaması, her sosyal grubun kendi bölgesinden sorumlu olması vb. maddeler sözleşmeyi ortak kamusal alanda birlikteliğe özel alanlarda ise çok hukuklu bir yapıyı inşa ettiğini göstermektedir (37). Hazırlanış süreci, muhataplar, sonradan düzeltmeler, Bedir, Uhud ve Hendek savaşları sonrasında sözleşmenin taraflarından olan Yahudilerin konumu, süresi ve uygulanması ile ilgili literatürde var olan birçok tartışmaya açıklık getirerek esas önemli olanın farklı toplum kesimleri arasında, onların da hukukunu koruyarak ortak paydalarda bir sözleşmenin ortaya

¹ Bulaç 1975'te İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, 1980'de İstanbul Üniversitesi Sosyoloji bölümünden mezun olmuştur.

çıkması önem verir. Bugün demokrasinin ilk ve temel metinlerinden biri olarak kabul edilen Magna Carta'nın sadece 90 gün yürürlükte kaldığını hatırlatan Bulaç, metinde yer alan maddelerin Ayetler, hadis ve sünnet ile çelişmediği üzerinde uzunca durarak kaynaklarının Kur'an ve peygamber uygulamaları olduğunu gösterir (168).

Tarihsel ve toplumsal koşullar bağlamında Medine Vesikasının ortaya çıkmasını kolaylaştıran etmenlere de dikkat çeken Bulaç, Hz. Muhammed'in Müslümanların Medine'ye hicretinden önce Evs ve Hazreç kabilesinden olanlarla daha Mekke'de iken iki tane biat almış, 120 yıldır aralarında savaş ve çatışma olan bu Arap kabileleri tabiri caiz ise bu çatışmalardan yorulmuşlardır. Mekke'de kültürel ve dini homojenliğe karşın Medine'de farklı dini ve etnik grupların olması, aralarında sürekli çekişmelerin olması, Yahudilerin peygamber beklentisi gibi nedenler bu gruplar/Bulaç bu anlamda ısrarla sosyolojiler tabirini kullanmaktadır/ arasında güven ve barışı sağlayacak bir anlaşmanın ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır (60-70). Önemle üzerinde durduğu noktalardan biri de, sözleşmenin ortaya çıkışı sürecinde peygamberin hakem mi, hâkim mi olduğu konusudur. Bulaç'a yöneltilen eleştirilerin odağında da bu mesele vardır. Bulaç'ın *hâkimiyetçiler* olarak adlandırdığı kesime göre Hz. Muhammed maddeleri yazarak taraflara bildirmiştir. Bulaç ise aksine söz konusu tarihsel koşulların bunu mümkün kılmadığını göstermeye çalışmaktadır. Medine'ye hicretten hemen sonra şehir ile ilgili nüfus sayımı, sınırın belirlenmesi, ekonomik durum, pazarın kurulması gibi konular Müslümanların herhangi bir şeyi dikte etmelerini olanaklı kılmıyordu. Müslümanlar Medine'de nüfusun ancak %15'ini oluşturuyordu. Bu ve benzer birçok nedenden hareketle peygamber sözleşmenin oluşturulması esnasında hâkim değil hakem rolünü ifa etmiştir (126-134). Anlaşmanın 53. maddesi anlaşmazlık durumunda sorunun peygamber tarafından çözülmesini vaz etmesi de hakem olmasına delil gösterilebilir. Yine sözleşmede yer alan 2. madde tüm tarafları bir ümmet olarak adlandırmakta, Bulaç buradaki ümmet ifadesinin siyasi birlikteliği işaret ettiğini dile getirmektedir. Diğer toplulukların Müslüman toplumuyla ilişkilerinde savaşıyorsa muharip, anlaşmalı ise muahede olarak ayrımlanması, muharip olanların yenilgi sonrası cizye vermek zorunda olmalarının aksine sözleşmenin taraflarından olan Medineli müşrikler ve Yahudilerden cizye alınmaması da bunun anlaşmaya dayalı bir sözleşme (muahede) olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Sözleşme başlığını taşıyan ikinci bölümde yazar, dinler ile toplumsal gruplar arasında varılan ilahi menşeli sözleşmelere dikkat çekerek batıda Rönesans sonrası ortaya atılan Toplumsal sözleşme çalışmalarını inceler. Hobbes, Locke ve Rousseau'nun konu ile ilgili düşüncelerini irdeler ve bu dönemde yaygın kabul gören "doğa durumunu" bir varsayım olduğunu aktarır. Doğa durumunda gösterildiği gibi aslanan savaş değil barıştır, insanın tarihsel süreçte fitratında meydana gelen değişmelerin savaş ve çatışmayı öne çıkardığını vurgular. Gerek ikinci bölümde gerekse çalışmanın münferit kısımlarında Bulaç'ın esas göstermeye ve açıklamaya çalıştığı nokta Medine Vesikası'nın karşılıklı saygıya/ihtirama dayalı bir sözleşme olduğudur. Bu çerçevede Müslümanlar ile diğer toplumsal gruplar arasında ilişkilerin düzenlendiği ayet, hadis ve sünnetten örnekler vererek tarihsel koşullar bağlamında bunun böyle olduğunu göstermeye çalışır.

Bulaç'a göre bir sözleşmenin üç temel unsuru olmalıdır bunlar; tarafların birbirlerini tanıma ve anlamalarına dayanan *muarefe*, karşılıklı sorun, sıkıntı, görüş ve taleplerini pazarlık yaptıkları *müzakere* ile sivil, toplumsal ve politik sözleşme akdettikleri *muahede*dir (361,628,660). Ona göre Medine Vesikası kendi içinde bu üç şartı sağlayan bir sözleşmedir. Medine Vesikasının ortak kamusal alanda tek hukuk, sivil-medeni alan ile özel alanda çok hukukluluğu inşa ettiğinden hareketle bu kavramlardan ne anlaşılması gerektiği konusunda açıklamalar yapar (499-511). Bulaç'a göre söz konusu bu kavramların günümüzde büründükleri anlam tarihin her döneminde aynı değildi, sorun biraz da kavramların da zamanla anlam çerçevelerinin değişebileceğini göz ardı etmemizdir. Ulus devlet paradigmasının kamusal ile sivil-medeni alan kavramının zihinlerimizde bıraktığı etki ile o günün şartlarını açıklamaya çalışmak bizi yanılgılara götürmektedir (501-510).

Çatışma ve Müzakere başlıklı üçüncü bölümde (525-665) Bulaç, 90'lı yılların başından bu yana Medine Vesikası üzerine öne sürdüğü görüş, tespit ve tekliflere dair ilahiyat, sosyoloji, siyaset başta olmak üzere farklı alanlardan araştırmacıların tepkilerine yer vermekte. İlk olarak *hâkimiyetçi tez* olarak adlandırdığı ve kendisinin vesikayı anlamlandırdığı çerçeveye karşı çıkanların görüşlerine değinmekte, bunlara cevaplar vermektedir. Hâkimiyetçi tezi savunanların temel argümanları; Vesikada yer alan kimi maddelerin sonradan inen ayetlerle nesh edildiğini bu yüzden günümüzde bir teklif olarak söz konusu olamayacağını (557), bu tartışmaların laik cumhuriyete karşı bir yıkma girişimi olduğu (558), sözleşmenin taraflarının eşit şartlara sahip olmadığını (561), İslam'ın çoğulcu yöntemlere karşı olduğu (568), sivil toplum tartışmalarını da beraberinde getirmesinden dolayı bir batı projesi olduğu (564, 601), hususen de dini/İslami çevrelerden gelen Müslümanların kazanımlar elde edecekken onları sistemle uyumlu birer yapıya dönüştüreceği (588, 590) vb. tepkiler almıştır. Bunların her birine kitapta yanıtlar veren Bulaç, yapılan eleştirilerin zamanın atmosferinden kaynaklandığını, özellikle İslami camiadan yapılan eleştirileri ve bunları yapanların günümüzde hangi pozisyon ve düşüncelerde olduğunun önemine işaret eder. Ona göre iyi niyetle karşı çıkanların dışında, büyük bir açlık ve susamışlıkla istedikleri iktidara ulaşmak önünde bir engel teşkil ettiğinden Vesikaya karşı çıkmaktadır bu çevreler (603).

Müzakere adını verdiği ve Vesika ile ilgili tartışmalara olumlu katkı sağlayan, karşılaşılan sorunlara bir çözüm sunması etrafında Medine Vesikası'nı anlamlı bulan grubun da görüşlerine yer verir. Burada da farklı alandan çok sayıda araştırmacının konu ile ilgili fikirleri aktarılmakta, tartışmayı zenginleştiren yanına vurgu yapılmaktadır. Bulaç'ın ifadesiyle bazı araştırmacılar onun fikirlerini daha iyi dile getirmektedir (607, 612).

Medine Vesikası tartışmalarının bir de siyasi yanına değinen Bulaç, Vesikanın çok hukukluluğu ön görmesinden dolayı hem Anayasa mahkemesi hem de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından Refah Partisi'nin kapatılma gerekçelerinden biri olarak gösterildiğini (625), Kürt sorunu bağlamında farklı siyasi partilerin Vesika'yı bir çözüm olarak savunduklarını aktarır (627-631).

Günümüzde modern ulus devletleri sınırların yapaylığı ve tek kimlik, tek hukuk ve tek kültürün hâkimiyetine dayanmasına karşın sınırları içinde barındırdığı etnik, dini ve kültürel çeşitlilik sürekli olarak çatışma ve gerilimlere neden olmaktadır. Dünyanın değişik yerlerinde ve özellikle İslam dünyasında bu türden çatışmalar sürekli olmakta ve bunların engellenmesi için arayışlar devam etmektedir. Bulaç'ın yeni bir değerler dizisi ve bakış ile yeniden ele alınmasını ve bu sorunlara çözüm olarak değerlendirilmesini istediği Medine Vesikası kamusal alanda ortak bir hukuka, sivil-medeni alanda ise çok hukuklu bir yapı oluşturarak bu sorunları engelleyebilir. Bugün ABD'de uygulanmakta olan sistemin Medine Vesikası ile olan benzerliğine dikkat çeken Weber (36-37), İslam dünyasında henüz bir karşılığının olmadığını ifade eder. Son günlerde Türkiye'de yeniden gündeme gelen yeni Anayasa yapma tartışmaları ile birlikte düşünüldüğünde Bulaç'ın XIX. yüzyıldan bu yana fikri-siyasi akımımızın teklifi ve tezi olarak adlandırdığı Medine Sözleşmesi yeni ufuklar açabilecek bir çalışma olabilir. Medine Vesikasının tartışılmaya başlandığı 90'lı yılların başından günümüze kadar çeşitli aralıklarla gündeme gelen ve Türkiye gibi farklı din, mezhep, etnik ve kültürel grupların bulunduğu toplumlarda sorunların çözümünde kitap bir referans teşkil edebilir. Kitap, konuyla ilgilenenler için Türkiye'deki tartışma serüvenini kronolojik olarak barındırması, taraf olanlar ile olmayanların fikirlerine yer vermesi bakımından da önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Bulaç, A. (1991). İslam ve Totaliter Rejim Sorunu, *Kitap Dergisi*, 57, s. 3-10
Bulaç, A. (1992). Medine Vesikası Hakkında Genel Bilgiler, *Birikim*, 38, s. 102-11
Bulaç, A. (2020). *Medine Sözleşmesi*, İstanbul: Çıra Yayınları, 2. Baskı.